

Kulturdebatt

Tor Wennerberg: Det krävs psykologisk beredskap i avtrubningens tidsålder

Robert Jay Lifton studerar hur de som överlevde atombomben mot Hiroshima gjorde för att orka leva vidare. Foto: Joel Angel Juarez

Publicerad 2017-09-08

Psykiatern Robert Jay Lifton har ägnat sitt liv åt att undersöka människans reaktioner på extrema historiska händelser. Tor Wennerberg introducerar en tänkare som fått förnyad aktualitet i klimatångestens och krigshotens 2010-tal.

Vi lever i ett speciellt historiskt och existentiellt ögonblick, en den mänskliga tillvarons ödestimma.

I juli publicerade skribenten David Wallace-Wells en artikel i New York Magazine som påminde om risken för att klimatkrisen – om vi inte agerar kraftfullt för att motverka det – kommer att göra delar av jorden närmast obeboeliga eller ”fasansfullt ogästvänliga” redan i slutet av det här århundradet, med rent apokalyptiska följder. Vi befinner oss högt över den atmosfäriska koldioxidhalt (350 ppm, miljondelar) som bedöms vara förenlig med ett stabilt klimat, och det kommer att krävas enorma samhälleliga ansträngningar för att både snabbt fasa ut användningen av kol och olja och utveckla teknologi för att dra ner stora mängder koldioxid ur atmosfären om vi ska kunna begränsa katastrofen och bevara den mänskliga civilisationen.

Utöver detta något mer långsamt verkande hot mot människans existens blev vi nyligen starkt påmind om det andra Damoklessvärd som sedan drygt 70 år hänger över oss alla. Mellan årsdagarna för atombombsangreppen mot Hiroshima och Nagasaki den 6 och 9 augusti uttalade USA:s president Donald Trump kärnvapenskramlade hot mot den isolerade, kärnvapenbeväpnade nordkoreanska diktaturen. Trump äger som president den oinskränkta rätten att på egen hand besluta om en termonukleär förintelse av allt mänskligt liv. Ingen i den amerikanska militära befälsstrukturen, och inte heller i de civila politiska institutionerna, har rätt att gå emot en presidentorder om kärnvapenkrig, och om beslutet fattas så handlar det om minuter innan det enligt gällande regelverk ska börja verkställas.

Hur bevarar man något hopp i en sådan extrem historisk situation, en situation som innebär att vi alla – vare sig vi väljer att vara medvetna om det eller inte – blickar ner i avgrunden, i det möjliga slutet på organiserat mänskligt liv under vår egen eller våra barns livstid?

En forskare och teoretiker som jag tror vi har anledning att lyssna till i denna tid av kraftig kollektiv existentiell utsatthet är den amerikanske psykiatern Robert Jay Lifton, som sedan 1950-talet har ägnat sig åt att undersöka människans reaktioner på extrema historiska händelser. I höst utkommer han, 91 år gammal, med en bok om klimatkrisen, "The climate swerve", med undertiteln "Reflections on mind, hope and survival".

Som ung, nyutexaminerad psykiater blev Lifton inkallad till den militärtjänst för läkare som USA infört i samband med Koreakriget, och i augusti 1953 kom han, stationerad i Japan, i kontakt med fångutväxlade amerikanska soldater som tillbringat tid i kinesisk fångenskap i Nordkorea och utsatts för *thought reform*, så kallad hjärntvätt. Efter militärtjänstgöringen inledde han sedan ett omfattande forskningsprojekt i Hongkong för att, med hjälp av intervjuer med kineser som flytt fastlandet och västerlänningar som släppts ur kinesisk fångenskap, kartlägga hur tankereformsprocessen gick till och vilka effekter den hade på dem som utsattes för den.

Den metod han då utvecklade – psykologiskt djuplodande intervjuer med individer som genomlevt viktiga historiska skeenden, i kombination med omfattande instudering och analys av det omgivande politisk-historiska händelseförloppet – kom han senare att använda för att bland annat undersöka Hiroshima och atombombningens följdverkningar ("Death in life", 1967), Vietnamkriget och det han kallade den "grymhetsframkallande situationen" som gjorde vanliga soldater till bödlar, som till exempel Song My-massakern ("Home from the war", 1973), nazistiska läkare och den centrala roll de spelade i Auschwitz och andra förintelsläger ("The nazi doctors", 1986), och på 1990-talet den japanska domedagssekten Aum Shinrikyo och terrorismens psykologi i stort ("Destroying the world to save it", 2000).

I memoarboken "Witness to an extreme century", som Lifton publicerade 2011, spelar Hiroshimastudien en huvudroll. Staden och invånarnas berättelser blev, som han skriver, "ett prisma genom vilket jag betraktar världen". Överlevarna, *hibakusha*, som han träffade och började intervju 1962, 17 år efter att bomben fälldes, kämpade för att sätta ord på sin unika erfarenhet av nukleär förintelse. Så här beskrev en man hur han upplevde den 6 augusti 1945:

"Jag klättrade uppför Hijayamaberget [i utkanten av staden] och tittade ner. Jag såg att Hiroshima hade försvunnit. ... Jag blev förstuds vittne till många fasansfulla scener efter det – men den upplevelsen, att titta ner och se att ingenting fanns kvar av Hiroshima – var så chockerande att jag helt enkelt inte kan beskriva vad jag kände. Jag kunde se Koi [en förort i andra änden av staden] och några få byggnader som stod kvar... men Hiroshima existerade inte – det var främst det jag såg – Hiroshima existerade bara inte."

Liftons undersökningar av överlevarnas erfarenheter i Hiroshima gav kraftfulla impulser åt den psykologiska forskningen om trauman och hur de påverkar det mänskliga psyket. Han

använde begreppet "avtrubbning", *numbing*, för att beskriva en livsviktig, men riskfylld, försvarsmekanism som människan använder när hon konfronteras med överväldigande smärtsamma upplevelser (begreppet fick senare en framskjuten plats

när diagnosen posttraumatiskt stressyndrom infördes i det amerikanska psykiatriska diagnossystemet 1980).

Avtrubningen innebär ett slags paralysering, ett tillstånd av känslomässig avstängdhet. På kort sikt är det, som Lifton konstaterade, en livsnödvändig psykisk överlevnadsstrategi, men om den förblir verksam över tid resulterar den i försvagad vitalitet och brist på upplevd *mening*, en inre död. Särskilt avgörande för överlevarna, fann han, i deras kamp för att återinträda i livet, i "tillvarons stora kedja", var att finna och skapa mening utifrån det ofattbara de genomlevt, att formulera en berättelse som också innefattade en föreställd, meningsfull framtid. På det sättet kunde den så vanligt förekommande och oerhörda överlevandeskulden (över att vara kvar i livet medan nära och kära obönhörligt förintats) omvandlas till det Lifton benämnde *animating guilt*, en känsla av skuld som inte lamslog utan gav kraft åt ett engagemang för att avhjälpa olika former av mänskligt lidande. Avtrubningen kunde då motverkas, och visdom utvinnas ur överlevareerfarenheten.

En överlevare som Lifton skrev om var filosofiprofessorn och antikärnvapenaktivisten Ichiro Moritaki, som varje gång något land i världen genomförde en provsprängning satte sig i tyst, zen-inspirerad protest vid cenotafiet, det officiella minnesmonumentet över atombombens offer, i Hiroshima. Moritaki hade själv, före och under kriget, varit övertygad anhängare till kejsarmakten och den japanska militarismen, och undervisat sina universitetsstudenter om vikten av "kärlek till nationen" och "hängivenhet till segern". Atombomben förändrade honom i grunden. Han lämnade sitt tidigare fokus på "familjen, klanen och nationen", som hade varit så grundläggande för hans identitet, till förmån för en uppfattning om mänskligheten som en stor, sammanhängande gemenskap som delar samma öde.

Moritakis exempel – en "övergång från en destruktiv, självvinnesluten gemenskap till en livsbefrämjande, universell gemenskap" – påverkade Lifton starkt när denne utvecklade sina kärnvapenrelaterade begrepp *species awareness* (medvetenhet om att verka till skydd för mänskligheten) och *species self*, en "självbild som är oskiljbar från alla andra mänskliga själv i det att vi delar de yttersta frågorna om liv och död".

I kontrast till gängse psykiatrisk forskning tog Lifton också sin psykologiska analys av Hiroshimaerfarenheten och lyfte den till den kollektiva, samhällseliga nivån. Sedan bomberna fälldes över Hiroshima och Nagasaki, och kärnvapenkapprustningens "vansinniga logik" etablerades, lever vi alla under det existentiella hotet från ett "obegränsat teknologiskt våld" som när som helst kan göra slut på den mänskliga historien. Det här innebär en historiskt och existentiellt ny situation, en tillvaro av absurd död och absurd livskänsla.

Omfattningen av hotet bidrar till en kollektiv känslolöshet eller överklighetskänsla, inför en typ av vapen som "får oss att känna oss avskurna både från det förflutna och framtiden" och ger upphov till en "avtrubningens tidsålder", *an age of numbing*, som Lifton beskrev det i sitt tacktal när "Death in life" belönades med National Book Award.

Denna kollektiva avtrubning försvårar det livsnödvändiga bekämpandet av kärnvapenhotet, och Liftons betoning av vikten av att övervinna den har ytterligare relevans för oss i dag för det är samma slags psykologiska process som har gjort det svårt för oss att förstå vidden av klimatkrisen och vad den hotar att leda till. Det

globala engagemanget i klimatfrågan växer sig nu visserligen hoppningivande nog starkare från år till år, ja från månad till månad, men det sker också i ett slags ständig dragkamp med våra psykologiska förnekandetendenser.

Både när det gäller klimathotet och risken för kärnvapenkrig handlar det, med Liftons ord,

om att ”blicka ner i avgrunden för att kunna se bortom den”. Det finns ingen väg framåt mot realistiskt hopp och kollektivt handlande för att försöka överleva klimatkrisen som inte också innefattar en konfrontation med den dödsångest – individuell och kollektiv – som denna ekologiska katastrof väcker inom oss. Avtrubning och förnekelse är, som Lifton upptäckte i Hiroshima, inte den enda möjliga reaktionen på svårfattbara existentiella hot. Uppvaknande, medvetenhet och gemensamt handlande finns också hela tiden i den mänskliga repertoaren. Det är den mänskliga dubbelheten som vi alla måste hantera när vi konfronterar hoten mot vår överlevnad.

Robert Jay Liftons bok ”The climate swerve: Reflections on mind, hope and survival” utkommer på The New Press i oktober.

Detta är en opinionstext i Dagens Nyheter. Skribenten svarar för åsikter i artikeln.

Tor Wennnerberg